

С Т А Н О В И Щ Е

за дисертационния труд на АЛЕКСАНДЪР ЙОШЕВСКИ,
докторант в катедра „История на България“,
Исторически факултет, СУ „Св. Климент Охридски“
на тема: „ДЕЙЦИТЕ НА ВМОРО И ВМРО И БЪЛГАРСКОТО УПРАВЛЕНИЕ НА
ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ (1941-1944)“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки
Професионално направление 2.2. История и археология
Докторска програма „История на България“ (Нова българска история 1878 – 1944)

от доц. д-р Ваня Петрова Стоянова,
Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките

Дисертационният труд на докторант Александър Йошевски е посветен на един от най-драматичните периоди от Новата българска история и развитието на Българския национален въпрос. Управлението на присъединената към България Вардарска Македония през Втората световна война и отношението на дейците на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) и Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО) към него е тема, която поражда полярни тълкувания и оценки от страна на историците в България и Република Северна Македония. Разработването ѝ е от съществено значение за многостранното проучване на Македонския въпрос, на ангажираните с неговото решаване дейци на освободителното движение и националния характер на тяхната дейност. Изборът ѝ е предизвикателство за всеки изследовател, още повече – за един млад учен и сам по себе си заслужава адмирации.

Дисертацията, в обем от 314 страници, се състои от увод, четири глави, заключение, приложения и библиография.

В увода е направен историографски преглед по темата като е обърнато специално внимание на основни съчинения в историографиите на България, Република Северна

Македония и Хърватия. Представени са и някои англоезични, централноевропейски и гръцки изследователи, които частично я засягат в съчинения от по-общ характер. Същинското познаване на проучванията по проблематиката на дисертацията от страна на докторанта, обаче, проличава в хода на изложението, когато при изясняването на конкретни въпроси той се спира на различните гледни точки и полемизира с авторите – подход, който намирам за правилен и продуктивен.

Констатираната в увода липса на цялостно изследване по темата е обективно основание за Александър Йошевски да се заеме с разработването ѝ. Той си поставя за цел да проучи каква е съдбата на дейците от ВМОРО и ВМРО и лично на Иван Михайлов след присъединяването на Вардарска Македония към България през 1941 г.; какво е тяхното отношение към българското управление в периода 1941-1944 г.; дали и доколко те участват в него; какви са взаимоотношенията помежду им и с българските власти; как приемат присъединяването на региона към България и какви са възгледите им за решаването на Македонския въпрос.

Дисертацията е написана въз основа на богата и разнообразна изворова база – архивни материали от държавните архиви на България, РСМ и Хърватия, публикувани документи в тематични сборници, дневници и спомени на участници в събитията, периодичен печат от епохата – внимателно и критично анализирани от докторанта.

Структурата на дисертацията е подчинена на хронологично-тематичния подход, тя е логична и обоснована от развитието на историческите процеси и основните акценти в тях.

Първа глава на дисертацията, озаглавена „Вардарска Македония в навечерието на българското управление“ е с въвеждащ характер. В нея се проследява състоянието на региона в рамките на Кралство Югославия и положението на българите в него в междувоенния период. Представени са дейците на ВМОРО и ВМРО във Вардарска Македония, както и дейността на бежанските организации на македонските българи и техните виждания по Македонския въпрос. Разгледан е разгромът на Кралство Югославия през април 1941 г. и създаването на българските акционни комитети като форма на самоорганизация на местното българско население след навлизането на германските войски.

Втора глава е посветена на ветераните на ВМОРО и българското управление на Вардарска Македония. Този проблем е подценяван в историографията и затова

разработването му има приносен характер. Показана с примери е подкрепата, която останалите живи революционери дават на българската държавна политика за присъединяването на Вардарска Македония като акт на освобождение и национално обединение. Разгледано е завръщането на някои от тях в Македония и участието им в националните чествания, както и нарастването на структурите на Илинденската организация в новоосвободените земи. Особено внимание е отделено на обсъждането и приемането от Народното събрание на Закона за особено заслужилите в освободителните борби дейци през февруари 1943 г., признавайки ги за български национал-революционери. В подадените от тях молби за отпускането на народни пенсии те лично декларират българската си национална принадлежност.

С научни приноси се отличава и третата глава на дисертацията, посветена на Иван Михайлов и българското управление на Вардарска Македония. Проследен е пътят му в емиграция след Деветнадесетомайския преврат от 1934 г. Проучено е отношението му към българското управление и държава през Втората световна война, от които той умишлено се дистанцира. Авторът представя нови сведения за дейността му през войната, привежда документални свидетелства, които дават нов поглед към очертания му в историографията образ. Те разкриват възгледите на Иван Михайлов, изказани още през 1943 г. относно бъдещето на Македония и борбата за българската кауза в нея, отрицателното му мнение за мерките срещу евреите в България и Хърватия през войната, отношението му към САЩ и Италия и пр. Показана е приемствеността във възгледите му относно решаването на Македонския въпрос и идеята за автономна Македония като единствен шанс за съхраняването на българския дух в нея.

Четвъртата глава на дисертацията изследва взаимоотношенията между дейците на ВМРО и българските военни и административни власти във Вардарска Македония. Авторът разглежда двете основни групи и водещите фигури в тях, претендиращи да представляват борещите се за свобода българи в Македония, непримирими противници на сръбския режим – сподвижниците около Иван Михайлов, от една страна и дейците около Македонската младежка тайна революционна организация (ММТРО), от друга, които действат и живеят във Вардарска Македония. Определяни от историците като „групата Чкатров – Гюзелев“, те, според Ал. Йошевски, по-правилно би било да се наричат „ВМРО – ММТРО“. И двете приемат българското управление като освобождение, но докато първите, поставени под зоркото наблюдение на българските служби за сигурност за прояви на сепаратизъм и автономизъм, нямат съществена роля в

него, вторите действат в подкрепа на българското обединение. Критиките, които отправят към българските власти, не са заради разграничаването им на основата на различна национална идентичност, а заради недъзите на управляващите и неподготвеността им за задачата, която се очаква да изпълнят. В тази глава е разгледано съвсем накратко и враждебното отношение на Комунистическата партия на Македония към дейците на ВМОРО и ВМРО, която, в разрез с историческата истина, отрича съществуването на българска народност в областта. Включването на този параграф не претендира за подробно изследване на въпроса, а цели да се хвърли мост към следващата историческа епоха и последвалия погром над българите във Вардарска Македония.

Критичните ми бележки към тази четвърта глава от дисертацията са свързани с организирането на текста в нейния втори параграф. В стремежа си да не пропусне нито една важна изява на деец от кръга на ВМРО или ММТРО, авторът оставя потока на събитията да тече с различните персонажи в него като при това често „дава думата“ на самите документи, за сметка на собствения си глас на разказвач и коментатор. Освен това, вмъкването на темата за положението на българите в италианската окупационна зона нарушава хронологичната последователност на изложението и затова ми се струва, че без да оспорвам необходимостта от разглеждането ѝ, по-уместно би било тя да се отдели в самостоятелен параграф.

Тази бележки не променя мнението ми за несъмнените достойнства на дисертацията, която постига зададените цели. Написана е на ясен и четивен език. Впечатляващата със своя обем и разнообразен характер библиография е добре оформена съгласно научните изисквания. Деветте приложения онагледяват текста и доближават читателя до атмосферата на времето.

Авторефератът адекватно отразява съдържанието на дисертацията, а посочените в него приноси отговарят на постигнатото.

Докторантът е посочил три публикации по темата, с които изпълнява изискванията на Закона за развитието на академичния състав и Правилника за приложението му. Към тях може да се добави и студията му „Етническа картина на Македония през погледа на руските консули в Битоля Александър Ростковски и Виктор Кал (1895-1910)", сп. „Македонски преглед“, 2021, № 4, 29-72, която е още едно доказателство за развитието му като изследовател. В хода на подготовката си той е взел участие в седем научни форуми, на които е представил резултатите от проучванията си.

Дисертационният труд представя докторанта като талантлив млад учен, който умее да работи критично с различни източници, да мисли аналитично, да формулира оригинални тези и убедителни заключения. Като член на Научното жури, с пълна убеденост ще гласувам за присъждането на Александър Йошевски на образователната и научна степен „доктор“.

30 март 2025 г.

Доц. д-р Ваня Стоянова